

कपास खेतीमा देखिएका समस्या तथा समाधानका उपायहरू

नेपालमा कपास एक नगदेवालीको रूपमा खेती हुँदै आएकोमा विगत केही वर्षदेखि यसको उत्पादन एवम् बजारीकरणमा समस्या देखिँदै आएको छ। यस खेतीको विकासका लागि भएका प्रयासहरू निम्न अनुसार रहेका छन्:-

- वि. सं. २०२०-२१ सालतिर इजरायलका प्राविधिकहरूबाट करिब दुई वर्षसम्म पश्चिम तराईमा कपास खेतीको सम्भाव्यता अध्ययन गरेको पाइयो ।
- यसक्रममा उनीहरूले कृषि क्षेत्रको विकासका लागि माटो परीक्षण गरेका थिए ।
- बाँके, दाङ, बर्दिया र कञ्चनपुरका केही क्षेत्रहरूको माटो कपास खेतीका लागि अत्यन्त उपयुक्त रहेको ठहर गरियो ।
- उनीहरूको सुझाव अनुसार सरकारले बाँके र बर्दियाको करिब १५ सय हेक्टर जंगल फँडानी गरेर कपास खेती विकासको योजना अघि बढाएको थियो ।
- १५ सय हेक्टरमा सरकार आफैले कपास खेती गर्ने, आसपासका स्थानीयलाई मल, बिउ तथा प्रविधि अनुदानमा दिएर कपास खेतीका लागि प्रेरित गर्ने र यसरी उत्पादन भएको कपास किसानसँगै आफैले खरिद गर्ने नीति सरकारले लिएको पाइयो ।
- नेपालमा विधिवतरूपमा कपास खेतीको सुरुवात वि सं २०२८ सालमा पुनर्वास कम्पनी अन्तर्गत बाँके र नवलपरासी जिल्लाहरूका पुर्नबास क्षेत्रबाट भएको पाइन्छ।
- तत्पश्चात विभिन्न जिल्लामा सम्भाव्यता परीक्षणको नतिजाबाट बाँके र बर्दिया जिल्ला कपास खेतीको लागि बढी उपयुक्त देखि विस्तृत शुरुवात गरिएको पाइयो।
- बर्दिया जिल्लाको कुम्भरमा करिब ७४१० हेक्टर कमसल खालको वन क्षेत्र कपास खेती गर्ने गराउने गरी तत्कालीन सरकारबाट कपास विकास कार्यक्रमको लागि उपलब्ध गराउने निर्णय गरिएको थियो।
- विकास समिति ऐन, २०१३ अन्तर्गत २०३७ साल पौष १ गते कपास विकास समितिको गठन भएको थियो ।
- वि.स. २०४७/४८ देखि व्यवस्थित रूपमा खेती हुँदै आइरहेको कपास वि. स.२०५३/५४ मा २६५० हेक्टर क्षेत्रफल सम्ममा लगाइ ३६८० मे.टन. उत्पादन भएको थियो ।
- तर यसपछि क्षेत्रफल तथा उत्पादन क्रमशः घट्दै गएर २००१/०२ देखि व्यापक रूपमा हास भएको र वि. स.२०६०/६१ मा आएर जम्मा १६ हे. क्षेत्रफलमा सिमित भएको पाइयो ।
- आ.व. २०७७/०७८ मा जम्मा ६५ हे. मा खेती भयो।

- जिल्लागत रूपमा कपासको उत्पादन हेर्दा सबै भन्दा बढी उत्पादन दाङ जिल्लामा रहेको छ।
- कपास विकासका लागि बाँकेको खजुरामा संकलन र प्रशोधन केन्द्र रहेको छ ।
- बर्दियाको जमुनी, ताराताल, दाङको लमही, तुल्सीपुर, कैलालीको फूलबारी, कञ्चनपुरको त्रिभुवन बस्ती, सुर्खेतको रामघाट, प्युठानको बाङ्गैसाल लगायतका क्षेत्रलाई कपास खेतीको पकेट क्षेत्र मानिएको छ।
- २०६० सालसम्म मुख्य कार्यालय अन्तर्गत विकास समितिमा १ सय ७५ कर्मचारी थिए ।
- हाल २० जनाको दरबन्दीमा जम्मा ११ मा जना कार्यरत रहेका छन्।
- २०४९-०५० सम्म बर्दियाको कुम्भर क्षेत्रमा रहेको सरकारी जग्गामध्ये १ सय ५० बिघामा कपास विकास समिति आफैले खेती गरेको थियो। बाँकी जमिनमा दुई तिहाइ किसानले र एक तिहाइ समितिले पाउने गरी स्थानीय किसानलाई नै खेती गर्न प्रोत्साहित गरिएको थियो। हाल कुम्भरका करोडौं खर्चेर बनाइएका अफिस तथा गोदाम रहेको ठाउँ खण्डहर बनेको छ।
- प्रचुर मात्रामा कपास उत्पादन हुन थालेपछि बुटवलमा धागो कारखाना र हेटौँडा तथा वीरगन्जमा कपडा कारखाना स्थापना भयो। हाल बुटवल धागो कारखाना र हेटौँडा कपडा उद्योगहरू बन्द भएका छन्।

राष्ट्रिय किसान आयोगको आयोजनामा उत्पादक कृषक तथा कृषि उद्यमीहरूको समस्या पहिचान गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने वार्षिक स्वीकृत कार्यक्रम अन्तर्गत कपास उत्पादक कृषक तथा कृषि उद्यमीहरूको समस्या पहिचानको लागि लुम्बिनी प्रदेशको लमही दाङ जिल्लामा गई छलफल अन्तरक्रिया, फिल्ड अवलोकन र कपास विकास समिति प्रधान कार्यालय खजुरा बाँकेको अनुगनबाट प्राप्त सुझावहरूबाट यस प्रकार रहेका छन्:-

कपास खेतीका समस्याहरू

- श्रमको आवश्यकता धेरै पर्ने र वर्षमा २ देखि ३ पटक सम्म टिपाइ गर्नु पर्ने, निरन्तर झारपात गोड्नु पर्ने,
- किसानले मनपराएको जात (Tamcot SP 37) उपलब्ध हुन नसक्नु,
- रोग किराको प्रकोप धेरै बढी भएका कारण विषादीको प्रयोग बढ्नु गइ उत्पादन लागत बढ्नु,
- अध्ययन अनुसन्धानको कमिका कारण बढी प्रतिफल दिने जातहरूबाट किसान वन्चित रहनु,

- हेटौडा कपडा उद्योग तथा बुटवल धागो कारखाना बन्द हुनु,
- समितिले तोकेको मूल्यमा व्यापारीले कपास लिनु पर्ने, कारणले उनीहरूमा मार्जिन नरहदा खरीद विक्री कम भई उत्पादनमा समेत असर गर्नु,
- कपास विकास समिति आफै बजार व्यवस्थापनमा लागेको हुदा बजारमा उपभोक्तालाई सहज रूपमा उपलब्ध नहुनु,
- पर्याप्त मात्रामा गुणस्तरीय कपासको प्रचार प्रसार हुन नसक्नाले प्रशोधित कपास गोदाममै थन्किनु,
- गाउँघरमा खेती गर्ने श्रमको अभावका कारण कृषकहरूले यसको खेती छोड्दै जानु,
- सिंचाई नलाग्ने सुक्खा क्षेत्रमा गरिदै आएको कपास खेती सिंचाई सुविधा उपलब्ध हुने बित्तिकै कृषकहरूले अन्य बालीहरू खेती गर्नु,
- सरकारको वार्षिक तथा आवधिक योजना, नीति तथा कार्यक्रमहरूमा कपास बालीले प्राथमिकता पाउन नसक्दा पनि कपास क्षेत्र राष्ट्रिय महत्वको क्षेत्र बन्न नसक्नु।

कपास खेतीमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरू

- प्रसार कार्यक्रम सुदृढ गर्न विभिन्न तहमा गोष्ठी भ्रमण तथा तालिम कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने
- संघ/प्रदेशस्तरमा रहेका माटो परीक्षण प्रयोशालाहरूको समन्वयमा आवश्यकता अनुसार माटो परीक्षण गर्ने,
- समितिको पूर्वाधार एवं सम्पत्तिको संरक्षण/अभिलेख व्यवस्थापन गर्ने,
- समितिको मातहतमा रहेका फार्महरूमा शेयर कृषकहरूबाट राजश्व दाखिला गराउन पहल गर्ने,
- अतिक्रमित सम्पत्ति फिर्ता लिइ कपास विकासको काममा प्रयोग गर्ने,
- उत्पादन क्षेत्र निर्धारण गर्ने र क्षेत्र विस्तार गर्ने,
- कपास विक्री डिपो, डिलर मार्फत गर्नुपर्ने,
- कम जग्गा भएको सिमान्त कृषकहरूलाई विना धितो ऋणको ब्यवस्था गर्नुपर्ने,
- समितिले नार्क र विश्वविद्यालयहरूसँग सहकार्य गरी अनुसन्धान कार्यक्रम (कपास बालीसँगै खेती गर्न उपयुक्त हुने बालीको पहिचान, लागत कम उत्पादन प्रविधिको विकास, रोग कीरा व्यवस्थापन प्रभावकारी प्रविधि विकास) गर्ने,
- कपासको मूल्य निर्धारण गर्दा कृषक एवं सरोकारवालाहरूको समन्वयमा गर्ने,
- गुणस्तरीय कपासको उत्पादन र प्रचार प्रसार गर्ने,
- ठूलो परिमाणका खरिद कर्ताहरूलाई मूल्य लगायतमा विशेष सुविधा दिंदै वितरण प्रणालीलाई सहज बनाउने (जस्तै भुक्तानी प्रक्रिया सरलीकृत गर्ने),

- बजारको माग अनुसार उत्पादन विविधिकरण गर्ने (जस्तै: अस्पतालमा प्रयोग हुने कपास उत्पादन),
- साना तथा मझौला उद्योगलाई कपासजन्य विशिष्टकृत उत्पादन विकास गर्नको प्रोत्साहन गर्ने(जस्तै: विशेष पहिचानका कपडा उत्पादन गरी ब्र्याण्डिङ्ग गर्ने),
- भारत तथा तेस्रो देशहरूबाट आयात हुने कपास तथा कपासजन्य वस्तुहरूलाई आवश्यकता अनुसार भन्सारमा नियमन गर्ने,
- गुणस्तर चेक जाँच अनिवार्य गर्ने,
- मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पार्ने तथा न्यूनकोटीका कपासजन्य वस्तुहरूको आयातलाई निरूत्साहित गर्ने ।